

MÚLT JÖVŐ IDŐBEN

Írások Bodnár György 75. születésnapjára

UNIVERSITAS KIADÓ
BUDAPEST
2003

GRIMMELSHAUSEN MAGYAR FORDÍTÁSAIRÓL

A német irodalom magyar nyelvű tolmácsolásának története a 16. század óta lényegében folyamatos. A fordítók között kezdettől napjainkig számos kiemelkedő író és költő található, s a fordítások irodalomteremtő szerepe évszázadokon át igen jelentős volt. Míg Opitz és Gryphius művei korabeli magyarországi ismeretének több nyoma van, a német barokk irodalom számos más jeles képviselője, köztük Grimmelshausen, jelenlegi tudásunk szerint ismeretlen maradt a 17. századi Magyarországon. A német barokk irodalom iránti érdeklődés nálunk újabb keletű, s jórészt a barokk irodalom irodalomtörténeti „felfedezésének” következménye. A 17. század klasszikus szerzői közül például Gryphiusnak csak 1984-ben jelent meg önálló kötete magyarul, Opitz és Fleming művei pedig mind a mai napig csupán antológiákból ismertek. Alapvetően más a helyzet a 18. századi klasszikus német irodalom első magyar fordításaival, melyek gyakran már egy-két évtizeddel az eredeti mű megjelenése után elkészültek. A címben jelzett téma önmagán túlmutató jelentőségét elsősorban az adja, hogy a fordítás mint modell napjainkban egyre tágabb érvényességi körre tesz szert az irodalomelméletben, s egyre inkább központi kérdésévé válik a kulturális és irodalmi modernségnek.¹

A tágabb összefüggéshez tartozik, hogy a 20. század közepétől Magyarországon megerősödött az irodalmi fordítások ismeretterjesztő feladata. Fontos szerephez jutott a nyersfordítások alapján készült műfordítás, s a regény „nagykorúsodásával” egy időben lassan megnőtt a prózafordítás tekintélye. Az 50-es, 60-as években a magyar írók jelentős része csupán fordításokkal mondhatta el gondolatainak egy részét, s megélhetési forrásuk is gyakran ez volt. Nagy arányú és szervezett fordítói munka kezdődött, melynek következtében 1945 és 1977 között közel tízezer, azaz évente mintegy 3–400 szépirodalmi művet adtak ki magyarul; ezeket mintegy félszáz idegen nyelvből fordították. A 80-as évek elejére a világirodalom legfontosabb alkotásai rendelkezésére

¹ István BITSKEY, *Die Ausstrahlungen der deutschen Literatur auf Ungarn in der Barockzeit*, Acta Litteraria 25 (1983), 421–427; *A fordítás és intertextuális alakzatai*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MENYHÉRT Anna, Bp., 1998; Vö. A. POPOVIĆ, *Fordítás és irodalomelmélet = A fordítás tudománya: Válogatás a fordításelmélet irodalmából*, szerk. BART István, KLAUDY Kinga, Bp., 1986, 63–87.

álltak a magyar olvasónak legalább átlagos, olykor egészen kiemelkedő fordításokban, nem egyszer több változatban.²

E háttér ismeretében könyebben érthető Grimmelshausen magyarországi befogadástörténetének viszonylagos megkésettisége. Német romantikabeli „felfedezésének” nincs nyoma a korabeli magyar irodalomban és irodalomtörténetben, s a *Simplicissimus* első rövid részlete csak 1941-ben látott napvilágot magyarul.³ Míg a német diákoknak Grimmelshausen legalább egy évszázada ismert iskolai olvasmányként, nálunk csak 1961-ben jelent meg az első, középiskoláknak készült világirodalmi antológia, mely részletet közölt a *Courasche*-ből.⁴ Az újabb középiskolai tankönyvek elsősorban Brecht *Mutter Courage und ihre Kinder* című adaptációja forrásaként említik meg Grimmelshausen.⁵ A teljes simplicianus ciklus és a kisebb simplicianus írások egy részének első magyar fordítása, mellyel a továbbiakban részletesen foglalkozunk, 1964-ben jelent meg.⁶ A klasszikus német költők Halász Előd által 1977-ben kiadott antológiájában két híres dalszöveg található a *Simplicissimus*-ból.⁷

Az első részfordításokat nem sokkal előzte meg az irodalomtörténeti érdeklődés. A két világháború közötti Magyarországon Grimmelshausen neve többször felbukkan az összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányokban. Turóczi-Trostler József például kiemeli sztoicizmusát és békevágát, felhívja a figyelmet a felfordult világ képzetére és a magyar vonatkozású epizódokra, s művét „a világirodalom első fejlődéstörténeti regénye”-ként értékeli.⁸ Babits Mihály *Az európai irodalom történetében* (1936) épp csak megemlíti,⁹ Szerb Antal világirodalom-történetében (1941) azonban egy oldal terjedelemben méltatja a *Simplicissimus*-t.¹⁰

A tudományos érdeklődés folyamatosságát tanúsítja, hogy az 50-es évek végén két különböző folyóirat is közölte Joachim J. Boeckh *Grimmelshausens Rathstübel Plutonis* c. tanulmányának fordítását.¹¹ A bölcsészettudományi karok 1964-től számos

² FERENCZI László, *Adalékok a felszabadulás utáni magyar műfordítás történetéhez = A műfordítás ma: Tanulmányok*, szerk. BART István, RÁKOS Sándor, Bp., 1981, 11–50, itt: 12, 23–24, 36, 50.

³ *A német irodalom kincsháza*, szerk. KERESZTURY Dezső, Bp., 1941, 90–93.

⁴ *Világirodalmi antológia a középiskolák számára V: Német irodalom*, összeáll. LAY Béla, PÁLMAI Kálmán, WALKÓ György, Bp., 1961, 52–55.

⁵ MADOCSEI László, *Irodalom a középiskolák IV. osztálya számára*, Bp., 1997, 147.

⁶ Johann Jakob Christoffel von GRIMMELSHAUSEN, *A kalandos Simplicissimus, I–II*, ford. HÁY Gyula, utószó, jegyz. PÓK Lajos, ill. HINCZ Gyula, Bp., 1964.

⁷ *Klasszikus német költők, I*, vál. HALÁSZ Előd, Bp., 1977, 225–228.

⁸ TURÓCZI-TROSTLER József, *A „Magyar Simplicissimus” elé = Üő, Magyar irodalom – világirodalom: Tanulmányok, II*, Bp., 1961, 94–108.

⁹ BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, gond., jegyz. BELIA György, Bp., 1979, 201.

¹⁰ SZERB Antal, *A világirodalom története, II*, Bp., 1941, 28–29; vö. KRISTÓ NAGY István, *A világirodalom története, I*, Bp., 1993, 210–211.

¹¹ Joachim J. BOECKH, *Grimmelshausens Rathstübel Plutonis*, Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, 2 (1959), 347–367. és Philológiai Közlöny 4 (1958), 471–488.

kiadást megért német irodalomtörténeti jegyzete¹² és Halász Előd két kötetes német irodalomtörténete (1971) egyaránt részletesen foglalkozik Grimmshausen életével és fő művével.¹³ A *Világirodalmi lexikon* harmadik kötetének (1975) Grimmshausen-című szavát Pók Lajos állította össze, aki egy évtizeddel korábban megírta a Grimmshausen-fordítás terjedelmes, a kor színvonalán álló utószavát.¹⁴ A Grimmshausen-kutatás legújabb eredményeinek adaptációja még várat magára.

A fordító élete és írói munkássága

A teljes simplicianus ciklus és a kisebb simplicianus írások egy részének fordítása egyetlen ember, Hágy Gyula (1900–1975) munkája, aki nem elsősorban fordítóként, hanem drámaíróként ismert. Gyakori és nem mindig önkéntes helyváltoztatással tarkított, mozgalmas életútja, komplex egyénisége, terjedelmes írói és fordítói munkássága elválaszthatatlan egymástól. Írói munkáját a fordítás is alakította és fordítva, s egyik sem érthető a másik nélkül. Hágy egyformán kötődik a német és a magyar irodalomhoz, nevét mindkét irodalomtörténet számon tartja,¹⁵ de míg drámaírói működéséről számos kritika, több tanulmány és egy monográfia született, fordítói munkája teljesen feltáratlan. Neve hosszú időn át tabunak számított Magyarországon, munkásságának irodalomtörténeti megítélése nem egységes. A kézikönyvek néha téves adatokat tartalmaznak róla, melynek egyik oka, hogy az 1950-es, 60-as évek magyarországi politikátörténetének, irodalomtörténetének és irodalmi közéletének forrásanyaga csak az utóbbi években kezd hozzáférhetővé válni.¹⁶ A vizsgálatot nehezíti az is, hogy a ma-

¹² Lajos NÉMEDI, *Geschichte der deutschen Literatur im 16., 17. und 18. Jahrhundert*, (Bölcsészettudományi Karok, egységes jegyzet) Bp., 1974, 103–109.

¹³ HALÁSZ Előd, *A német irodalom története*, I, Bp., 1987, 184–191.

¹⁴ *Világirodalmi lexikon*, III, Bp., 1975, 762–763.

¹⁵ BORDÁNDI Gyula, *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*, Bp., 1992, 152; BÉLÁDI Miklós, POMOGÁTS Béla, RÓNAY László, *A nyugati magyar irodalom 1945 után*, Bp., 1986, 144–145; *Magyar irodalmi lexikon*, I, főszerk. BENEDEK Marcell, Bp., 1963, 445; *Új magyar irodalmi lexikon*, II, főszerk. PÉTER László, Bp., 1994, 775–776; NAGY Csaba, *A magyar emigráns irodalom lexikona*, Bp., 2000, 381–382; *Literaturlexikon: Autoren und Werke deutscher Sprache*, 5, hg. von Walther KILLY, Gütersloh–München, 1990, 83; BOTKA Ferenc, VARGHA Kálmán, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945: Személyi rész*, I, Bp., 1982, 511–514; vö. B. HAJTÓ Zsófia, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1970: Általános rész*, Bp., 1997.

¹⁶ Vö. pl. ACZÉL Tamás, MÉRAY Tibor, *Tisztító vihar*, Szeged, 1989; *Írók lázadása: 1956-os írószövetségi jegyzőkönyvek*, s. a. r., bev., jegyz. STANDEISKY Éva, Bp., 1990; RÉVÉSZ Sándor, *Aczél és korunk*, Bp., 1997; RAINER M. János, *Az írók helye: Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956*, Bp., 1990; *Irodalom és politika 1956*, Literatura 1989, 1–2 (tematikusszám).

gyar versfordítás története és elmélete jóval ki- és feldolgozottabb, mint a próza- és drámafordításé.

A fordító életrajzából és drámaírói munkásságából a továbbiakban csupán a fordítások értelmezéséhez szükséges mozzanatokot emeljük ki. Hágy 1900-ban született, korán elkötelezte magát a kommunista eszmék mellett, majd a Tanácsköztársaság bukása után Németországba ment.¹⁷ Színházi tanulmányait Berlinben és Drezdában végezte, majd átmeneti magyarországi tartózkodás után 1929-ben első feleségével Berlinbe költözött. *Isten, császár, paraszt* c. darabjának bemutatója a berlini Német Színházban kiváltotta a nemzeti szocialisták tiltakozását, s az előadást betiltották. A Reichstag felgyújtását követően Ausztriába ment, ahol illegális agitáció vádjával letartóztatták. Az osztrák írók, elsősorban Franz Theodor Csokor közbenjárására szabadon engedték, de el kellett hagynia az országot. Egy ideig Rudolf Jakob Humm vendége volt a zürichi „Raabenhaus”-ban, ahol barátságot kötött Arthur Koestlerrel. 1935-ben a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetségének meghívására második feleségével a Szovjetunióba ment, ahol kapcsolatba lépett a német és magyar kommunista emigrációval, s tíz évet töltött. Idővel a szovjet emigráció mértékadó szocialista drámaírójává vált.

1945-ben visszatért Magyarországra. Fontos funkciókat töltött be a film-, a színházi és az irodalmi életben, s harmadszor is megházasodott. Drámái összegyűjtve 1954–1955-ben magyarul, 1951–1953-ban kétkötetes válogatásban a berlini Aufbau Verlagnál németül is megjelentek. 1953-tól fokozatosan reformkommunistává vált, s az irodalmi ellenzék egyik vezető személyisége lett. A forradalom leverése után az ún. nagy íróperben hat évi börtönre ítélték. 1960-ban amnesztiával szabadult. 1965-ben egyik nyugat-európai tartózkodása után nem tért vissza Magyarországra, s Svájcban telepedett le. 1969–1970-ben megírta visszaemlékezéseit, melyek először németül és angolul, majd halála után magyarul is megjelentek.¹⁸ 1975-ben hunyt el a tessini Intragnában.

Hágy fordítói életművének, azon belül a Grimmshausen-fordításnak a legfontosabb eszmei hátterét drámaírói munkássága adja. Ezenkívül jelentős mennyiségű publicisztikát, prózát, tanulmányt, filmforgatókönyvet és hangjátékot írt.¹⁹ Hágy határozott

¹⁷ Vö. Franz Norbert MENNEMEIER, Frithjof TRAPP, *Deutsche Exildramatik 1933 bis 1950*, München, 1980, 404–406; Gotthard BÖHM, *Dramatik in Österreich seit 1945 = Die zeitgenössische Literatur Österreichs*, hg. von Hilde SPIEL, Zürich–München, 1976, 518; László ILLÉS, *Einige Probleme der Anfänge der ungarischen Emigrationsliteratur in Deutschland (1919–1923) = Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen*, hg. von Leopold MAGON, Gerhard STEINER, Wolfgang STEINITZ, Miklós SZABOLCSI, György Mihály VAJDA, Berlin, 1969, 419–434.

¹⁸ [HÁGY Gyula] Julius HAY, *Geboren 1900: Erinnerungen*, Reinbek bei Hamburg, 1971; UŐ., *Born 1900: Memoirs*, London, 1974; UŐ., *Született 1900-ban: Emlékezések*, ford. MAJOROS Éva, Bp., 1990.

¹⁹ János SZABÓ, *Der „vollkommene Macher“ Julius Hay: Ein Dramatiker im Bann der Zeitgeschichte*, München, 1992.

elméleti, dramaturgiai koncepcióval rendelkező drámaíró volt. Tartalmi vonatkozásban újtónak számít, a forma tekintetében azonban többnyire hagyományos eszközökhöz nyúlt.²⁰ Életműve jelentős részét hazáján kívül, gyakran nehéz külső körülmények között alkotta, s művei általában magukon hordják a keletkezés körülményeit. A Szovjetunióban megismerte az újabb orosz és szovjet drámairodalom kritikai realista vonulatát, amely nyomot hagyott munkásságán. Ezt megelőzően Brecht, később Shaw, majd Dürrenmatt hatott rá. Egész életében politikailag elkötelezett, kommunista íróként dolgozott.²¹ Alapelvnek tekintette a hasznosságot, tevékenységét politikai és művelődéspolitikai céloknak rendelte alá, s fokozott érzékenysége volt az aktualitás iránt. Az aktualizálás érdekében nem riadt vissza saját darabjai ismételt átírásától sem, s Lukács György föltehetően nem ok nélkül nevezte Háyt „tökéletesmacher”-nek. Részben innen érthető, hogy legtöbb darabja már keletkezésekor egymásnak ellentmondó értékelést kapott, s csak kevés állta ki közülük az idő próbáját.

Háy kezdettől fogva tudatos drámaíró, par excellence drámai tehetség volt.²² A drámát a harc műfajaként határozta meg; drámai alapja többnyire az ember és kor szembesülése.²³ Szerkesztési módszerének egyik fő elve a cselekmény mozgatójául szolgáló optimizmus.²⁴ Jellemző vonás a részletek realista ábrázolása és a patetikus konfliktusok, s nem ritkák a népszínműszerű megoldások sem. Paraszti tárgyú drámaiban többször megjelenik a földkérdés, a földosztás gondolata. A német, majd a szovjet emigrációban írt, a szocialista avantgárd szellemében fogant drámaival – bár egészen más eszközökkel – lényegében ugyanazért küzd, mint a német expresszionisták, köztük Brecht, Ernst Toller, Georg Kaiser és Hasenclever: az elidegenedett világ legyen ismét az emberé. További jellemzőjük a szerkesztés, a stílus és a történelemfelfogás sajátos felfokozottsága, szenvedélyessége, egyfajta „türelmetlen dramaturgia”.²⁵ A szerzői szándék és a cselekmény által közvetített tartalom nincs mindig összhangban az alkalmazott dramaturgiai eszközökkel.

Darabjai nagyobb része az ún. történelmi és az ún. társadalmi dráma körébe tartozik. Legjobb drámaiban fő célja a történelmi összefüggések feltárása, s a jelent törté-

nelmi pillanatként, a történelmet jelenként állítja a néző elé. Történelmi drámaíróknak egyik kulcskérdése a háború, a háború kiküszöbölése, az azzal járó vérontás és terror bemutatása. A 30-as évek első felében feltétlenül hitt a párt haladó szerepében, elkötelezte magát a fasiszmussal szemben és kiállt a kommunista újjáépítés mellett. Az ekkor írt darabok közül több kifejezetten agitatív jellegű.

A tíz moszkvai év Háy legtermékenyebb korszakának számít. A 30-as évek második felétől írt darabjaiban és az emigráns sajtóban megjelent elméleti tanulmányai-
ban, publicisztikai írásaiban arisztotelészi alapokon álló, „konzervatív” drámaelméletet képviselt, s Lukács György mellett részt vett az ún. nagy realizmus vitában.²⁶ Munkásságában túlsúlyra jutott a didaktikus szándék és a megbízás-jelleg, s gyakran a megbízást meg sem várva, az éppen aktuális irányok és esztétikai ideálok szellemében dolgozott. Többször felhasználta a bűnügyi keretet, a magyar falusi tematikát és a kapitalizmusbírálat motívumát. Darabjait ekkor – Brechtel szembeállítva – Lukács György mellett többek között Feuchtwanger, Kurella, Johannes R. Becher, Ernst Held és Pierre Merin méltatta, irodalmi áttöréshez azonban nem jutott el.

Hazatérése után munkásságára fokozott mértékben hatott a sematikus irodalom és a pártideológia, s lényegében a moszkvai időszak irányvonalát folytatta. Sztálin halála után, az „olvasás korszakában” megpróbált kitörni a sematizmusból, útkeresése azonban lassú és problematikus, drámatechnikai újításai nincsenek.²⁷ Utolsó darabjainak tanúsága szerint kisebb-nagyobb kitérőkkel visszatért a történelmi tematikához, s eljutott a társadalmi folyamatok józan elemzéséhez. Cinikus-szatirikus, komikus vagy fájdalmas formában, olykor hatásvadász elemektől sem mentesen leszámolt az elnyomással, opportunizmussal, hazugsággal és megvesztegetéssel, s kifejezte vágyát a földi boldogságot biztosító humanista rend után.²⁸ Színpadi életműve annak az útnak a kifejezése, amelyen egy igazságos világban való túlzott reménykedéstől elérkezett a csalódottság és kilátástalanság állapotáig.²⁹

Az életmű kritikai visszhangjának történetében külön fejezetet alkot recepciója német nyelvterületen. Drámai többségét Háy kétszer írta meg: magyarul és németül. A módszer világirodalmi párhuzamaként Samuel Becket idézhető, aki franciául írt műveit maga fordította angolra. Háy darabjai egy részét először németül mutatták be ran-

²⁰ LUKÁCS György, *Háy Gyula két színdarabja* = Uő., *Magyar irodalom – magyar kultúra: Válogatott tanulmányok*, Bp., 1970, 219–228.

²¹ KARL MÜLLER, *Der Dramatiker Julius Hay (1900–1975): Ein Neuerer, der alte Wege ging*, közöletlen kézirat 1983-ból az MTA Irodalomtudományi Intézet (Budapest) archívumában. A kiadatlan tanulmány és Háy moszkvai emigrációs tevékenységével kapcsolatos bibliográfiai adatok rendelkezésre bocsátását Illés Lászlónak köszönöm.

²² HERMANN István, *Háy Gyula drámaírói művészetéről: Megjegyzések az Öt színdarabhoz* = Uő., *A magyar drámáért*, Bp., 1955, 241–260.

²³ GEORGE BERNARD SHAW, *Öt színdarab*, bev. HÁY Gyula, Bp., 1952, 9.

²⁴ HERMANN, i. m., 241.

²⁵ OSVÁTH Béla, *Türelmetlen dramaturgia: Tanulmányok*, Bp., 1965, 182–185, 195–198; vö. BORI Imre, *A moszkvai expresszionizmus* = Uő., *A szecessziótól a dadáig*, Újvidék, 1969, 260–262.

²⁶ György Mihály VAJDA, *Zur Wirkungsgeschichte der deutschen sozialistischen Literatur in Ungarn: Johannes R. Becher und Bertolt Brecht = Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen*, i. m., 452–489, itt: 483; WERNER MITTENZWEI, *Gesichtspunkte: Zur Entwicklung der literaturtheoretischen Position Georg Lukács' = Dialog und Kontroverse mit Georg Lukács: Der Methodenstreit deutscher sozialistischer Schriftsteller*, Leipzig, 1975, 68 f.; vö. Bertolt BRECHT, *Arbeitsjournal 1938–1955*, Berlin–Weimar, 1977, 11–12, 455, 535–536; Uő., *Briefe*, hg. von Günter GLAESER, Frankfurt/M., 1981, 313, 327.

²⁷ HERMANN István, *A mozgástér dramaturgiája: Háy Gyula* = Uő., *Szent Iván éjjelén*, Bp., 1969, 213–236.

²⁸ BÉLÁDI, POMOGÁTS, RÓNAY, i. m., 144.

²⁹ MÜLLER, i. m., 15–16.

gos fórumokon. A német változatok többnyire könyv formában is megjelentek, részben önállóan, részben összegyűjtve. 1945 után Németország szovjet zónájában, majd az NDK-ban a Háy-darabok egyfajta politikai menlevélnek számítottak a színházigazgatók számára. Az 1963–1968 közötti fél évtized valóságos Háy-reneszánszt hozott a nyugati német nyelvű országokban is. Így például a Norddeutsche Rundfunk tévéfilmet készített a *Tiszaszögből* Rolf Hädrich rendezésében.³⁰ A németországi bemutatókról többek között Paul Friedländer, Theodor Balk és Johannes R. Becher írtak kritikát. Az 1964–1966-ban a Rowohlt Verlagnál megjelent drámakötetének előszava és kronológiája több téves adatot tartalmaz, s jelentősen hozzájárult az „új Háy”, a „becsapott kommunista” félrevezető képének kialakításához.³¹ Háy főlényes stilisztikai tudással megírt visszaemlékezéseit, amely egyesíti magában az életmű minden politikai és publicisztikai ravaszságát, többek között Hans Habe, Paul Michael Lützel és Georg Stadtmüller méltatta, az irodalomtörténész Hans-Albert Walter azonban rámutatott a könyv számos torzítására, egyoldalúságára és önigazoló tendenciájára.³²

Háy fordítói munkássága és a Grimmshausen-fordítás keletkezése

Háy fordítói életművének egyik sajátossága, hogy a fordítások jelentős része kéziratban maradt, s a drámafordításoknak csupán egy részét mutatták be színpadon. A kiadatlan fordítások kéziratjai jelenleg a marbach-i Deutsches Literaturarchivban találhatók.³³ A németből és oroszából készült fordítások többsége színdarab, de számos elbeszélő művet is találunk közöttük. A fordítások kisebb része 1956 előtt, nagyobb része a börtönben és az azt követő néhány évben készült. Számuk meghaladja a harmincat, ami önmagában is jelentős teljesítmény.³⁴ A börtönéveket követő időszakban készült fordítások nagy számát az egzisztenciális kényszer magyarázza: jól ismert, hogy az 1956-os forradalomban szerepet játszó írók az 1960-as évek első felében csak fordítói megbízásokat kaphattak; saját írásaikat csak akkor adták ki, ha tisztázták álláspontjukat a forradalommal, illetőleg az azóta végbement változásokkal kapcsolatban. A börtön utáni években Háy minimális nyugdíjat kapott, nem publikálhatott, drá-

³⁰ HÁY Éva, *A barikád mindkét oldalán: Emlékezések*, Bp., 2000, 356.

³¹ SZABÓ, i. m., 132–164.

³² Hans-Albert WALTER, *Die Grenze des Erinnerungsvermögens: Kritische Anmerkungen zur Autobiographie von Julius Hay*, Frankfurter Hefte 2 (1971), 107–116; Vö. *Kindlers Neues Literaturlexikon*, 7, hg. von Walter JENS, München, 1988, 458–461.

³³ Ingrid KUSSMAUL, *Die Nachlässe und Sammlungen des Deutschen Literaturarchivs Marbach am Neckar*, Stuttgart, 1983, 176–179.

³⁴ Háy nyomtatásban megjelent fordításainak jegyzékét I. SZABÓ, i. m., 89. 3. jegyzet, 143–144. 25. jegyzet. A kiadatlan fordítások kéziratjai a Deutsches Literaturarchiv-ban találhatók.

máit nem adták elő. Felesége sem kapott állást, s fő megélhetési forrásuk a fordítás volt.³⁵

Oroszból Háy már a 40-es évek második és az 50-es évek első felében fordított, így például Csehov *Három nővérét*, *Sirályát* és *Ványa bácsiját*. A *Sirályhoz* másokkal együtt lefordította Sztanyiszlavszkij rendezőpéldányát. Az orosz kritikai realista drámairodalom másik klasszikus szerzőjétől, Osztrovszkijtől ugyancsak több darabot ültetett át magyarra, így a *Bolond pénz* c. komédiát, továbbá *A négy lábú is botlik*, *Az utolsó áldozat* és a *Tehetségek és tisztelők* c. drámákat. A börtönben Háy elkészítette néhány további Osztrovszkij-darab fordítását is, ezek azonban kéziratban maradtak (*Tegnap kopp...*, *Gestern oben, heute unten*, *Das heisse Herz*, *Späte Liebe / Késő szerelem*). Leonyid Rachmanov *Viharos alkonyat* c. darabját Moszkvából hozta magával, s 1945-ben németre és magyarra is lefordította. A szovjet szocialista irodalom termékei közül lefordította még Konstantin Szimonov és Alekszandr Kornyejcsuk egy-egy didaktikus-agitatív darabját. A 60-as évek elején ugyancsak oroszából lefordította a kínai Ceng Pu egyik regényét, továbbá az általa még a Szovjetunióból személyesen ismert, 1948 után Magyarországot többször felkereső neves filmrendező, Pudovkin egyik filmelméleti munkáját. Mindkettő megjelent nyomtatásban. A börtönben oroszából készült, ám kéziratban maradt fordítások között van még Bjelinszkij *Hamlet* c. darabja, továbbá Denisz Ivanovics Fonvizin két szatirikus társadalmi komédiája, *A siheder* és *A brigadéros*.

Az oroszából készült áttünetéseket a művek száma és irodalmi minősége tekintetében egyaránt meghaladják a németből készített fordítások. Németből Háy a börtönben kezdett fordítani, s német fordításai nagyobb arányban maradtak kéziratban, mint az oroszából valók. Többek között lefordította Conrad Ferdinand Meyer négy elbeszélését, Hauptmann három drámáját, a *Geyer Flórián*, *A patkányok*, és a *Naplemente előtt* címűeket, Brecht *A gömbfejűek és a csúcsfejűek* c. darabját, továbbá E. T. A. Hoffmann klasszikus kisregényét, a *Kis Zaches, más néven Cinóbert*. Ez utóbbi főhősét visszaemlékezésében Rákossal azonosítja, s a művet az embertelen valóság szatirikus leleplezéseként értelmezi.³⁶ A börtönben lefordította még Hoffmann *Az arany virágcserep* c. novelláját is. Ezek később mind megjelentek. A börtönben készült, de ki nem adott fordítások között találjuk Goethe *Testvérek*, Heibel *Mária Magdolna*, illetve *Judit* (ez utóbbiak más fordításban korábban már megjelentek magyarul), Nestroy *Rúgunk ki a hámból*, Schiller *Eszétikái írások* és Schnitzler *Eleven órák*, *Der grüne Kakadu*, *Die letzten Masken* és *Literatur* című műveit. A börtönből szabadulva Háy magyarról németre is fordított különféle művelődéstörténeti szakmunkákat.

Mindez mutatja, hogy Háy egyformán otthon volt mindhárom nyelvi közegben. Hatvankét éves korában, kétnyelvű drámaíróként és csaknem profi fordítóként, több

³⁵ STANDEISKY Éva (vál.), *Háy Gyula viszontagságai a börtönévek után*, Magyar Hírlap 1995. május 6.

³⁶ HÁY Gyula, *Született*, i. m., 384.

szerzői fordítással a háta mögött, fontos történelmi tapasztalatok birtokában, külső körülmények által is ösztönözve kezdett neki a Grimmshausen-fordításnak. Ebben az időszakban a fordítás szinte az életévé vált. A Grimmshausen-fordítás a börtönévek után, 1962–63-ban, kb. egy év alatt készült, s a következő évben jelent meg. Ez Háý legterjedelmesebb és alighanem legjelentősebb fordítása. Keletkezéséről nem jegyzett fel semmit, nincs fordítói vallomása sem, felesége visszaemlékezésére vagyunk utalva a kérdésben.³⁷

Eszerint drámáit reggel öt és tíz óra között írta, s délutánonként rendszeresen fordított. Szeretett fordítani, prózát azonban – felesége szerint – kevésbé szívesen. Az egyetlen kivétel a Grimmshausen-fordítás volt, melynek elkészítését maga ajánlotta a Magyar Helikon kiadónak. Háý felesége már gyermekkorában olvasta a regényt, s többször beszélgettek róla. A műhöz tehát személyes szál is fűzte, amely közrejátszott a szövegválasztásban.

Ehhez járul, hogy a háború Háý drámáinak és a *Simplicissimus*nak egyik közös, központi problémája. A Rákosi-rendszer, az 56-os forradalom és a börtönévek tapasztalatai után Háý mélyen átérezhette a mű aktualitását, a feje tetejére állított értékek társadalmának szatirikus, realisztikus rajzát, a békeidőben is működő terror érzékletes bemutatását, s megragadhatta az elbeszélés drámaisága. A műben számos kapcsolatot találhatott élete eseményeivel; a szimuláció mint túlélési stratégia, mely Háý pályájának egyik fő jellemzője, a *Simplicissimus*ban mintegy ötven alkalommal tematizálódik.³⁸ A választást közvetve befolyásolhatták még a 20. századi német irodalom Grimmshausen ösztönzésére született művei, így mindenekelőtt Brecht adaptációja (1941) és Johannes R. Becher versciklusa (1944), annál is inkább, mivel Háý mindkét szerzőt személyesen ismerte.

Amikor megkapta a megbízást, felesége szerint folyamatosan dolgozott és adta le az elkészült munkát, melyet ívenként fizettek. Nem tudjuk, hogy a fordításhoz használt-e segédeszközöket, olvasott-e irodalomtörténeti szakmunkákat. Külön kihívást jelentett számára a tört németiséggel írt részletek és a tájnyelvi kifejezések visszaadása. Ezek fordítását nagyon élvezte. Az elkészült fordítást saját életműve részének tekintette, s az eredeti művel együtt nagyra értékelte.

³⁷ Háý fordítói módszeréről és a Grimmshausen-fordítás keletkezéséről Háý Éva adott felvilágosítást 2000. okt. 15-i levelében és 2000. nov. 4-i telefonbeszélgetésünkben, s rendelkezésre bocsátotta a marbach-i hagyatéki jegyzék fordításokkal kapcsolatos részét. Mindezt ez úton is köszönetet mondok.

³⁸ Stefan DEEG, *und wie du bist / so redestu*: Zu Form und Funktion der Gesprächsszenen im *Simplicissimus Teutsch*, *Simpliciana* 17 (1995), 9–38, itt: 28–33.

A fordítás nyelvi és stílusbeli sajátosságai

Háý Siegfried Streller 1960-ban a weimari Volksverlagnál megjelent, nyelvileg modernizált négy kötetes kiadása alapján dolgozott.³⁹ A fordítás felöleli a Streller-féle kiadás teljes anyagát: az első kötetben található a *Simplicissimus* és a *Continuatio*, míg a másodikban a *Courasche*, a *Springinsfeld* és a *Wunderbarliches Vogel-Nest I–II*, s függelékben a *Rathstübel Plutonis*, a *Continuationen* és az *Ewigwährender Calender*ből készített válogatás kapott helyet. Az utószót és a jegyzeteket a fordítást az eredetivel egybevető Pók Lajos írta; az utóbbiakat nagyrészt Streller kiadásából vette át és néha kiegészítette. A Streller által közölt eredeti címlapokat Háý teljes egészében lefordította, az egyes művek részletes tartalomjegyzékét azonban a magyar kiadás nem tartalmazza. A Streller-féle kiadás lapalji szómagyarázatai beépültek a fordításba. A Streller-féle kiadás első kötetének végén található Zeittafel – néhány adattal kiegészítve – a fordítás második kötetének végén található.

Grimmshausen összetett retorikai szerkezetei, stílusbeli sokfélesége és többszólamú nyelve jelentős erőpróba elé állítja fordítóit.⁴⁰ A tömör és tárgyilagos, képgazdag és szemléletes stílus nem nélkülözi az argutia, az apophthegmatikus beszéd és a stilizált szóbeliség elemeit, a retorikai szerkezetek parodisztikus alkalmazását és a makaronikus elemeket sem.⁴¹ Nyelve egyszerre népies és emelkedett, lírai és prózai, s rendkívül gazdag gondolatpárhuzamokban, idegen kifejezésekben, tudós utalásokban, szólásokban és közmondásokban.⁴² Hangja humoros, ironikus és szatirikus, s kedveli a szójátékot, a realisztikus és allegorikus elemek váltakozását. Mondatritmusa középfelnémet és franciás elemek felhasználásáról tanúskodik. Ugyanakkor jelentősen megnehezíti a fordítói teljesítmény vizsgálatát, hogy jórészt hiányzik a művek retorikai, stilisztikai és nyelvi mikroszerkezetének módszeres bemutatása, s csupán néhány kritikai elemzés készült a különböző nyelvű Grimmshausen-fordításokról.⁴³

³⁹ *Grimmshausens Werke I–IV*, ausgewählt und eingeleitet von Siegfried STRELLER, Weimar, 1960.

⁴⁰ Theodor VERWEYEN, *Der polyphone Roman und Grimmshausens Simplicissimus*, *Simpliciana* 12 (1990), 195–228, itt: 216–217.

⁴¹ Dieter BREUER, *Der sinnreiche Poet und sein ungewöhnlicher neuer Stil: Grimmshausen und die europäische Argutia-Bewegung*, *Simpliciana* 15 (1993), 89–103; Peter HESSELMANN, „Dessen Schwall mache Jesuiten verstummen”: *Grimmshausen und die Rhetorik*, *Simpliciana* 15 (1993), 105–122.

⁴² Barbara MOLINELLI-STEIN, *Zum Grimmshausen-Fremdwörterbuch: Lexikographische Ergebnisse*, *Simpliciana* 10 (1988), 211–233; Uő., *Poetica minor: Ährenlese aus dem Umfeld des Grimmshausen-Fremdwörterbuches*, *Simpliciana* 15 (1993), 123–148.

⁴³ Herbert A. ARNOLD, J. J. C. von Grimmshausen and his translators, *Monatshefte* 59 (1967), 351–357; Blake Lee SPAHR, *An unabridged translation of 'Simplicius Simplicissimus'*, *Daphnis* 16 (1987), 491–494; George SCHULTZ-BEHREND, *Der englischredende Simplicissimus*, *Argenis* 1 (1977), 41–61; Wojciech SZRENIAWSKI, *Zu einigen Problemen der Übersetzung*

A fordítói munka megítélését nehezíti az is, hogy nem maradt fenn a fordítás kézirata és a Streller-féle kiadás Háy által használt példánya. Drámáinak és fordításainak egy részét pattogó dialógusok, kiélezett ellentétek, itt-ott szándékosan modernkedő, néhol szabadszájú nyelv és szatirikus hangvétel jellemzik, melyek nyomai a Grimmelshausen-fordításban is felfedezhetők. A továbbiakban elsősorban azt vizsgáljuk, hogy a szerző és a fordító, az eredeti mű és a fordítás befogadói kommunikációs alaphelyzetének különbsége hogyan hatott a fordításra, s milyen nyelvi, stílusbeli és műfaji azonosságok, illetőleg különbségek figyelhetők meg az eredetihez viszonyítva.

Háy nem rövidített, s fejezetről fejezetre pontosan követi az eredetét. A párbeszédek Strellertől eltérően nem idézőjelben, hanem modern tipográfiával, minden megszólalást új sorba kiemelve, gondolatjellel kezdve közli. Ezzel jobban tagolt, könnyebben olvasható szöveget hoz létre, s a fordítást közelíti a mai olvasói elvárásokhoz. A kihegyezett, szellemes párbeszédek az eredetihez hasonlóan rövid, tömör mondatokban fordítja; ezek áttünetését bizonyára megkönnyítette saját drámaírói gyakorlata. *Simplicissimus* és a remete párbeszéde (I, 8) az egyetlen, ahol a fordítás az eredetihez hasonlóan külön jelöli a résztvevőket.

Ugyancsak az érthetőség növelését szolgálja az a törekvése, hogy a hosszabb szövegrészeket több bekezdésre bontja, s egy-egy értelmi egység végén új bekezdést alkalmaz. Ugyanezt a célt szolgálja a központozás megváltoztatása: pontosvessző helyett a fordításban gyakran pont, vessző helyett pontosvessző található. A hosszabb mondatokba néha kettőspontot told be, a beszélő szövegéhez illesztett mondatrészekből új mondatot alkot, s azt új bekezdésbe visz át. Ez a tudatos szöveg- és mondattagoló törekvés az egész fordítást jellemzi, s önmagában is jelentős teljesítmény. Különösen nagy jelentősége van a cikornyás stílusú (Schnörkelstil) részeknél, így például a főmondatban alkalmazott gyakori betoldások (Schachtelsatz) esetében. A tagmondatok sorrendjét Háy néha felcseréli. Tökéletesen ismeri a hosszú lélegzetvételi mondatok fordításának technikáját, amint ez a párhuzamos mondatrészek halmozásakor megfigyelhető.⁴⁴

deutscher Texte aus dem XVII. Jh. in das Deutsche, Acta Universitatis Nicolai Copernici Filologia Germańska II 70 (1976), 93–103; Boris PARASCHKEWOW, *Bemerkungen zur bulgarischen Übersetzung von Grimmelshausens 'Simplicissimus'*, *Studien zur Kulturgeschichte, Sprache und Dichtung* 1990, 122–130; LI SHU, *Wie und warum übersetzte ich Grimmelshausens Simplicissimus ins Chinesische?* *Simpliciana* 4–5 (1983), 137–142; UÖ., *Aspekte und Probleme der Übersetzung des Simplicissimus ins Chinesische*, *Simpliciana* 10 (1988), 179–186.

⁴⁴ A szövegpéldák végén található hivatkozások a STRELLER-féle kiadásra és HÁY fordításának első kiadására utalnak. A *Simplicissimus*-hivatkozásoknál a mű címét külön nem jelöltük. A kettőspont előtti számok a könyvet és a részt, a kettőspont utáni az idézett német és magyar kiadás lapszámait jelzik.

Weil ich ohndas müßig war, da sagte ich zu mir selber: „Dein Leben ist kein Leben gewesen, sondern ein Tod; deine Tage ein schwerer Schatten, deine Jahr ein schwerer Traum, deine Wollüst schwere Sünden, deine Jugend eine Phantasei und deine Wohlfahrt ein Alchimistenschatz, der zum Schornstein hinausfährt und dich verläßt, ehe du dich dessen versiehest! [...]”

Viszonylag ritkán tömörít:

besudelt und befleckt gewesen
Seine Zimmer, Säl und Gemächer

Mivel dolgom úgysem volt, hát azt mondtam magamnak: „A te életed nem élet volt, hanem halál; napjaid: egyetlen sötét árnyék, éveid: nyomasztó álom, gyönyöreid: súlyos bűnök, ifjúságod: képzelgés, jóléted pedig alkímisták kincse, kiszáll a kéményen és cserbenhagy téged, mielőtt észrevennéd! [...]” (V, 23: 186/433–434)

szennyes népség (I, 1: 5/9)
szobáit és termeit (I, 1: 6/10)

Ezzel szemben az eredeti tömörségének lazítására többször alkalmazott apró értelmező kötőszavakat, erősítő vagy élénkítő betoldásokat. Ezek többnyire ugyancsak az érthetőséget szolgálják és nem terhelik meg feleslegesen a szöveget:

Meine eigene Kameraden hielten anfangs diese Reden vor Aufschneiderei, und als sie im Werk befanden, daß ich jederzeit wahr sagte, mußte alles Zauberei und mir, was ich ihnen gesagt, vom Teufel und seiner Mutter offenbart worden sein.

Tulajdon bajtársaim eleinte lódításnak hitték az ilyen beszédet, amikor pedig valóban meggyőződtek arról, hogy mindig igazat mondok, bűbájosságnak vélték az egészet, *mondván*, hogy amit tudok, azt az ördög meg az öreganya sugalmazta nekem. (III, 1: 216/190)

Mein Knan (dann also nennet man die Väter im Spessert) hatte einen eignen Palast sowohl als ein andrer, ja so artlich, dergleichen ein jeder König mit eigenen Händen zu bauen nicht vermag, sondern solches in Ewigkeit wohl unterwegs lassen wird; er war mit Leimen gemalet, [...]

A Tatámnak (így nevezik az ember apját a spessarti tájon) éppúgy megvolt a saját palotája, mint bárki másnak, mégpedig olyan takaros, hogy nincs az a király, aki különbet tudna építeni a tulajdon kezével, s ezért inkább örökre lemond róla; *merthogy* a ház agyagból volt verve [...] (I/1: 5–6/9)

ein paar Hellern im Beutel

a bugyellárisban *feszít* néhány krajcár (I/1: 5/9)

Was?

Mit *is* beszéllek? (I/1: 9/12)

Az enyhe archaizáló törekvést jelzi a régies szóalakok mértéktartó használata:

schwarz	setét (I/1: 5/9)
aber	pediglen (I/1: 7/10)
gehütet	örzötték (I/2: 9/12)

Az archaizálás további eszközei a régies névmási és igei alakok, valamint a régies szórend.

A nyelv ún. formális eszközeinek használatában különösen jól megnyilvánul fordítói intuíciója. A közmondásokhoz például igyekezett megtalálni a megfelelő magyar változatot:

Viel Schwäger, viel Knebelspieß	Sok sógor – sok ellenség (I/25: 74/67)
Wein ein, Witz aus	ahol a bor befele, ott az ész kifele (I/30: 88/80)

Ha ilyet nem talál, törekedett a közmondást közmondásszerű tömörséggel, tükörfordítással visszaadni:

Womit einer sündigt, damit pflegt einer auch gestraft zu werden	amivel az ember bűnözött, azzal szokott bűnhődni is (IV/7: 29/295)
Berg und Tal kommt nicht zusammen	a hegy meg a völgy nem találkozik soha (IV/15: 58/320)
Wer alles wüßte, der würde bald reich	Ha ki mindent tudna, hamar meggazdagodna (V/4: 107/366)

Törekedett arra, hogy a sok szólást lehetőleg megfelelő magyar szóval fordítsa:

de Tüfel dartoo halen solde	az ördög elhordana tikteket (III/23: 301/266)
leer Stroh dreschen	üres szalmát csépelni (III/23: 301/266)
könnte viel Wasser den Rhein hinunterlaufen	sok víz folyhat le a Rajnán (III/23: 301/266)
allwo die Wölfe einander Gute Nacht geben	Isten háta mögött vagyon (I/1: 7/11)
wo aus noch ein	se té, se tova, nem tudtam, mi tévő legyek (II/2: 102/93)
wo der Has im Pfeffer lag	hányat ütött az óra (II/2: 102/93)
steinhart schlief	aludt, mint a bunda (II/2: 103/93–94)
also wurde die Glocke gegossen	nyélbe ütöttük a dolgot (V/20: 173/423)
machte er mir das Maul wässerig	szájamban összefutott a nyál (V/20: 172/423)

Az is előfordul, hogy szóval ad vissza az eredetiben szólásnak nem minősíthető kifejezéseket:

sich gleichstellen	egy húron pendülni (I/1: 5/9)
ich folgte mein Gutbefinden	Nekiduráltam magam (II/2: 102/93)
ausgerissen wäre	kereket oldott (III/23: 301/266)
aufbrechen	szedni a sátorfát (V/20: 173/423)

A nyelvi leleményt mutatja a nagyszámú találó, zamatos köznyelvi kifejezés:

mitzumachen	felcsap (V/20: 173/423)
Bastard	zabigyerek (V/20: 173/423)
sich breit machen	pöffeszkedik (V/20: 173/423)
da wird meines Verbleibens nicht lang sein	nem lesz sokáig maradásom (V/20: 173/423)
mannhaft worden	megtollasodott (I/1: 5/9)
ohngeschert	félre a tréfával (I/1: 5/9)
die Wahrheit zu bekennen	mi tagadás (I/1: 5/9)

A köznyelvi kifejezések egy része a fordítás keletkezésének idejére, a fordító mérsekelte aktualizáló törekvése utal:

Fallimentssachen	lódítás (III/1: 216/190)
Aufschneiderei	csődtömeg (III/23: 302/267)
einhausen	benyálaz [ti. bevádol, befeketít] (V/20: 173/423)

Háy rendszerint bravúrosan, az eredetitől független leleménnyel oldotta meg a tréfás fonetikai homonímiák visszaadását:

<i>Einsied.</i> : Kannst du auch <i>beten</i> ?	<i>Remete</i> : Zsoltárt tudsz-e?
<i>Simpl.</i> : Nein, unser Ann und mein Meuder haben als das <i>Bett gemacht</i>	<i>Simplex</i> : Csótár a lovon vót, de az a Tata dóga vót. (I/8: 24/25)
<i>Einsied.</i> : Bist du nie in die <i>Kirche</i> gegangen?	<i>Remete</i> : Az éghez sohase <i>fohász</i> kodol?
<i>Simpl.</i> : Ja, ich kann wacker steigen und hab als ein ganzen Busem voll <i>Kirschen</i> gebrochen.	<i>Simplex</i> : De egyetlen <i>nekifohász</i> kodással eljutok én a fa tetejéig. Úgy mászk, hogy no, egész vállkendőre való cseresznyét szedek egyszerre. (I/8: 24/25)

Die Vergessene

Als sich sein Weibchen einsmals gegen ihm, daß sie ihr Gedächtnus verliere, mit diesen Worten beklagt: „Ach, wie werde ich so *vergessen*!“ antwortet er ihr: „Das macht, daß Ihr zuvor *vertrunken* worden seid.“

O *edels Leben*! (du mögst wohl *Eselleben* sagen)

Csak részben tekinthető sikerült megoldásnak a *weder Petrisch noch Paulisch* kifejezés visszaadása a *se pápista, se kálomista* (III/20: 288/225) fordulattal, míg a *Wahrsagen – wahrgesagt* kétértelmű szójátékát valószínűleg lehetetlen visszaadni hasonló fonetikával: *jövendőmondás – eltaláltad az igazságot* (I/28: 84/76). A szójátékokat többnyire találóan fordítja (pl. *alkühmistische Arbeit – állj kimiska munkát*, IV/4: 18/285), s néha ott is szójátékot alkalmaz, ahol az eredetiben ilyen nem található:

Auch loge er mir vor, man nenne die Gastgeber nur darum Würt, weil sie in ihrer Hantierung unter allen Menschen am fleißigsten betrachteten, daß sie entweder Gott oder dem Teufel zuteil würden.

Nem jelentett problémát a fordítónak a nagy számú idegen kifejezés. Ez különösen érvényes a katonai szakkifejezésekre, melyek többsége a német nyelvből honosodott meg a magyarban:

Obrist	óbest (V/20: 173/423)
Regiment	regement (V/20: 172/423)
repliziert	replikáz (V/20: 172/423)
marschieren	masíroz (V/20: 173/423)
Hofmeister	hoppmester (V/20: 173/423)
furagieren	furázst gyűjt [ti. harácsol] (V/20: 173/423)

Német kölcsönszavak az élet más területein is előfordulnak:

Kost	koszt (III/23: 302/267)
------	-------------------------

A feledékeny asszony

Amikor asszonykája egyszer panaszkodott, hogy romlik az emlékező képessége, mondván:

– Ó, milyen *feledékeny* lettem! – ő így felelt:

– Az attól van, hogy azelőtt meg *vedelékeny* voltál (Ew. Cal. II, 313/612)

Ó, báróknak való (azaz hogy talán *bar-moknak való*) élet (I/1: 8/11)

Azt is hazudta nekem, hogy a vendéglátókat azért hívják mindenhol *gaz-dának*, mert minden más embernél szorgalmasabban igyekeznek azon, hogy vagy *gaz-ul* az ördögnek, vagy *da-lolva* az Istennek biró dalmába jussanak. (II/21: 168/149)

A nagyszámú latin és latin eredetű német kifejezésnek többnyire ugyancsak megvan a latin eredetű magyar megfelelője:

Historie	história (II/1: 101/92)
in Summa	summa summárum (I/1: 5/9)
Posturen	pozitúrák (II/1: 101/91)
Nobilisten	nobilitás (I/1: 7/10)
principia	principiumait (I/1: 7/11)
studio legum	jurisprudentia (I/1: 8/11)
Omen	omen (I/2: 9/12)
subtile	szubtilis (I/2: 11/13)
resolvieren	rezolvál (V/20: 173/423)

Több esetben a latin vagy latin eredetű szavakat magyar megfelelőjükkel fordítja akkor is, ha van a magyarban meghonosodott latinos alak is:

lectiones	feladatokat (I/1: 8/11)
Dignität	méltóság (I/2: 8/12)

Néha megtartja a latin kifejezést és rokon értelmű ismétlést fűz az eredetihez:

Profession	hivatást vagyishogy professziót (I/2: 9/12)
disciplina militaris	minden haditudományok legfőbb disciplina militaris (I/1: 7/10)

Más esetekben magyarra fordítva adja vissza az eredetiben latinul található kifejezést:

Item	nem különben (I/2: 9/12)
bellicosa und martialia ingenia	katonai és hadi képességek (I/2: 10/13)

Viszonylag ritka, hogy egy német kifejezést latin eredetű magyar megfelelőjével fordít:

Ungelegenheit	kalamitás (III/23: 302/267)
---------------	-----------------------------

A francia és az olasz eredetű német kifejezések többségénél a hasonló gyökerű magyar megfelelőt alkalmazza:

Garnison	garnizon (III/23: 302/267)
Parol	parola (V/20: 173/423)

Mint a fordítás keletkezéstörténetében említettem, különleges kihívást jelentett Háynak a tájnyelvi részek visszaadása. Nem kötelezte el magát egy meglévő magyar dialektus mellett, hanem egyéni és improvizatív módon törekedett a megfelelő nyelvi állapot érzékeltetésére. Megoldásai általában sikeresnek mondhatók, s jelentős nyelvi otthonosság-, természetesség- és hangulatteremtő erejük van:

„Bub biß fleißig, loß di Schoff nit ze weit vunananger lassen, und spill wacker uff der Sackpfeiffa, daß der Wolf nit kom und Schada dau, dan he yß a solcher feierboinigter Schelm und Dieb, der Menscha und Vieha frißt, un wan dau awer farlässj bist, so will eich dir da Buckel araura.”

„Halt, du hunderttausend etc. Schelm, ick sall di lehren sweren, de Hagel schla di dan, dat di de Tüfel int Liff fahr!”

Hasonlóképpen nagy nyelvi invencióról tanúskodik a stilizált oralitás további formáinak visszaadása, így például a rossz németiséggel beszélő francia hölgy megszólalása a párizsi kalandban:

„Alle, Monsieur Beau Alman, gee schlaff, mein Herz, gom, rick su mir!”

A francia ember gyónása:

Es beichtet einsmals ein Welscher unter andern auch diese Formalia: „Bin ich auch auf das Kürbe mit die Leirere lustig gesin!”

– „Was mehr?” fragte der Beichtvater. – „Hab ich auch mit ihm auf das Heu der ganze Nacht geschlaff!” – „Was weiters?” Fragte der Beichtvater ferners. „Ehe”, antwortet der Welsche, „der übrig könnt Ihr ja wohl selbst merk.”

– Kölök, tegyél ki magadér, ne hadd a birkát szertebítangolni, és fújd derekasan a dudád, hogy a toportyánféreg rád ne támadjon, kárt ne tegyen, mert olyan négylábon járó gonosztevő tolvaj az, hogy embert is fal meg jószágot is; ha pedig hanyag leszel, akkor szíjat hasítok a hátadból! (I/2: 10/13)

– Megájj te ilyen-olyan stb. gazember, majd kitanítlak én, hogyan köll káromkonni, csapna beléd a hajderménkü, az ördög szánkázzék a hátadon! (III/23: 301/266)

– Allé, Monsieur Beau Alman, zsér alunni, szifemm, zser ozzám köszell! (IV/5: 25/291)

Egyszer egy francúz ember gyónt, mégpedig többek között azt a szokott formát is: – Voltam búcsún isz lantosz lánnyal vígszágban.

– Hát még? – kérdezte a gyóntató atya. – Szénán isz vele egész éjszaka hálтам. – Hát még? – kérdezte tovább a gyóntató. – Eh – felelte a francúz –, többi tudhassza maga kitalálni. (Vogel-Nest II/15: 110/423)

vagy a Simplicissimus által hallás után rosszul megértett és betanult *Mi Atyánk* elnyelt végződése, hiányos mondatai:

„Unser lieber Vater, der du bist Himmel, heiligt werde Nam, zrkomes d’ Reich, dein Will schee Himmel ad Erden, gib uns Schuld, als wir unsern Schuldigern geba, führ uns nicht in kein böß Versucha, sondern erlös uns von dem Reich, und die Krafft, und die Herrlichkeit, in Ewigkeit, Ama.”

– Kedves atyánk, aki vagy a mennyekben, szenteltessék a név, gyűjjön az ország, akaratod égen-földön meglegyen, megbo-csáss, ahogy mink is az ellenünk vétőknek, kísértésbe ne vigyé, hanem szabadícs meg az országtól, meg az erő, meg a di-csőség, mindörökké áum. (I/8: 24/25)

A trágár kifejezéseket általában nem mérsékli, hanem hasonlóan drasztikus fordítást ad, de nem viszi túlzásba a drasztikumot:

Plackscheißerei

tintanyaló munkával elszarakodik (I/1: 9/11)

Generalfarzer

Generálfingó (Courasche XVII: 84/71)

Az értelmező törekvés ragadható meg akkor, amikor például a kevésbé konkrét kifejezések helyett a kontextushoz illő, pontosabb változatot használ:

derselben gemäß und ähnlich gewesen

épp ennyire nemesi, éppoly zseniális volt (I/1: 7/11)

wie mir das Wesen gefalle

hogyan tetszik nekem ez a kavargás (II,20: 162/144)

A nevek fordítása általában leleményes:

Knan

Tata

Meuder

Nyanya

Sant Nitglas

Szent Lyukas (I/1–2: 5–10/9–13)

bár az utóbbi példában elkerülhetetlenül elvész az utalás Nikolausra, azaz Miklósról. Ugyancsak sikeresnek mondható a szerző nevével való anagrammatikus játékok tolmácsolása:

Samuel Greifnson vom Hirschfeld
German Schleifheim von Sulstort

hirschfeldi Greifnson Sámuel
sulstorti Schleifheim German
(Cont. 27: 326/549)

A fordítás összességében pontos és hűséges. Kisebb pontatlanságok, félrefordítások természetesen vannak, ezek azonban meglehetősen ritkák, nem értelemzavaróak és inkább figyelmetlenségből, semmint a szöveg helytelen olvasatából, a kontextus nem megfelelő értelmezéséből vagy a homonímiák téves megfejtéséből adódnak:

ihm [...] nachtut	utánunk csinálja (I/1: 6/10)
„ihr Mour dartoo brühen”	az anyját így meg amúgy
„dine Mour brühen”	az anyakocákat nyomorgatni
	(III/23: 301/266)

Az utóbbi példában ugyanazt a kifejezést néhány sorral lejjebb – a lábjegyzetben található szómagyarázat ellenére – egészen másként fordította.

A versek, dalok és epigrammák fordítása formahű a ritmus és a rím tekintetében, s a tipográfia is követi az eredetit. Mint említettem, a *Du sehr verachter Baurenstand* és a *Komm, Trost der Nacht* szövegét Háytól két másik jeles fordító is átvette.⁴⁵ Míg az előbbi dal új fordítója lényegében átvette Háytól szövegét és mindössze öt apró változtatást hajtott végre, az utóbbi új, Háytól valamivel „költőibb” fordítást készített, amely távolabb áll az eredetitől:

Du sehr verachter Baurenstand,
Bist doch der beste in dem Land,
Kein Mann dich gnugsam preisen kann,
Wann er dich nur recht siehet an.

Wie stünd es jetzund um die Welt,
Hätt Adam nicht gebaut das Feld?
Mit Hacken nährt sich anfangs der,
Von dem die Fürsten kommen her.

(Részlet)

Háy Gyula:

Paraszti nép, te megvetett
senki sem mérközhet veled,
ki rád néz, nem leli a szót,
miként legyen magasztalód.

Világunkból mi is marad,
ha Ádám nem vet, nem arat?
A mai sok fejedelem
ösét kapa tartotta fenn.

(I/3: 11/14)

Eörsi István:

Paraszti nép, te megvetett,
senki sem mérközhet veled,
ki rád néz, nem leli a szót,
miként legyen magasztalód.

Földünkben máig mi is marad,
ha Ádám nem vet, nem arat?
A mai sok fejedelem
ösét kapa tartotta fenn.

(Klasszikus német költők I/227)

⁴⁵ Vö. 7. jegyzet.

Komm, Trost der Nacht, o Nachtigall!
Laß deine Stimm mit Freudenschall
Aufs lieblichste erklingen : , :
Komm, komm und lob den Schöpfer dein,
Weil andre Vöglein schlafen sein,
Und nicht mehr mögen singen:
Laß dein Stimmlein
Laut erschallen, dann vor allen
Kannst du loben
Gott im Himmel hoch dort oben.

Háy Gyula:

Jöjj, Éj vigasza, Csalogány!
Magasztald kedves és vidám
hangon bölcs Alkotódat : , :
ó, jöjj, hiszen későre jár,
már szunnyad minden más madár,
és többé nem dalolhat:
csendítsd hát fel
hangocskádat és imádjad
zengve, fennen
Istenünket fenn a mennyben.
(I/7: 21/23)

Nemes Nagy Ágnes:

Jöjj, éj vigasza, csalogány!
Halljam szavát édes, vidám
ujjongó énekednek;
jöjj Alkotód dicsérni már,
mert alszik minden más madár,
s többé nem énekelhet;
fennen csattogj
friss vigasz-dalt, úgy magasztald
zengve szépen
Istenünket fenn az égen.
(Klasszikus német költők I/225)

Az epigrammaszerű versbetétek frappáns, tömör fordítására Simplicius álmából az ún. Ständebaum alsó ágain lévő köré írt négy soros strófa idézhető példaként:

Hunger und Durst, auch Hitz und Kält,
Arbeit und Armut, wie es fällt,
Gewalttat, Ungerechtigkeiten
Treiben wir Landsknecht allezeit.

Korgó gyomor, szikkadt torok,
fagy és hőség, nyomor, robot,
senyved talpunk alatt a jog,
így élünk mindig, zsoldosok.
(I/16: 45/43)

Ha végül egy pillantást vetünk a két rövid prózai részletre, melyet Háytól előtt mások is lefordítottak, megállapítható, hogy Walkó György valamivel pontosabban fordított, mint Vajda Endre.⁴⁶ Az utóbbi munkájában több félrefordítás és felesleges betoldás található, s elvész az eredeti néhány finom árnyalata. Háytól fordítása azonban egy fokkal még Walkóénál is közelebb áll az eredetihez, s mindkét változatnál könnyedebb, lendületesebb.

⁴⁶ Vö. 3. és 4. jegyzet.

Háy fordításának és Grimmshausen műveinek ez a rövid összevetése azt mutatja, hogy Háy határozott fordítói koncepcióval rendelkezett: fő célja az eredeti szöveg tartalmi, formai és nyelvi sajátosságainak korhű, tiszta, megbízható, jól olvasható, élő és élvezhető visszaadása. Becsvágya nem terjedt túl a fordítói becsvágyon. Prózastílusa, szóválasztása és mondatépítése egyaránt igényes, szerkezetileg következetes, s számos elegáns, sőt virtuóz megoldást nyújt. Nyelvi kreativitása jelentős, s az eredeti nyelvi, stílusbeli értékeiből csak kevés megy veszendőbe. A szöveget nem stilizálta át és túl, értelmezéseit a legszükségesebbekre korlátozta. Maximális szemantikai és stilisztikai hűségre törekedett, messzemenően tiszteletben tartotta és megőrizte az eredeti mű esztétikai sajátosságait. Megőrizte az eredeti nyelvének rendkívüli tömörségét, tartalmi többértelműségét, s lazító betoldásainak, szövegen belüli magyarázatainak és elnézésből adódó pontatlanságainak száma elenyésző. Archaizálás helyett enyhén modernizált, s az élő magyar köznyelv felé közelítette a fordítást. Nem riadt vissza az eredetihez és a célnyelvhez viszonyítva egyaránt új kifejezőeszközök alkalmazásától, modern kifejezések „belefordításától” sem. Jól kihasználta a célnyelv gondolati, érzelmi teherbíró képességét, s valósággal újjáalkotta Grimmshausen nyelvét. Ugyanakkor teljes mértékben megtartotta az eredeti idegenszerűséggel párosuló helyi színezetét, egzotizáló és folklorizáló sajátosságait. Mindez magas fokú fordítói tudatosságot, invenciót, kreativitást és kiértékelte fordítói technikát feltételez, s mutatja a fordítónak az eredeti művel való nagymértékű érzelmi és szemléleti rokonságát.

Az összevetés tanúsága szerint Háy magas fordítói kultúrával rendelkezett, s jelentős távlattal, a tágabb összefüggések iránti finom érzéssel, a művekhez fűződő belső affinitással dolgozott. A két nyelv és kultúra közti „átjárást” saját drámaszövegein is gyakorolta, s némely darabjának szatirikus szemlélete közel áll Grimmshausen szatirikus stílusához. Grimmshausen műve kétséget kizáróan erőteljesen megszólította Háyt. Határozott élménye volt az eredetiről, s ezt az élményt át tudta menteni a fordításba. Nem került különösebb fáradságába belehelyezkedni Grimmshausen világába, intim közelségbe lépni a mű nyelvével, stílusával és témájával, s a hármat szoros összetartozásukban szemlélni. Finom érzéke van az eredeti mű szerzői sajátosságaihoz, s azokat megfelelő szinten közvetíti a kulturális környezettel együtt. A két nyelv idiomatizmusait a fordítás céljaira tudja felhasználni. A különböző személyek, korok és irodalmak között párbeszédet teremt, s mindezzel jelentős mértékben gazdagítja a befogadó irodalmat.

Illusztrációk

Az illusztrációk szerepe jól ismert a *Simplicissimus* és a *Simplicianische Schriften* elterjedésében és népszerűségében.⁴⁷ Német nyelvterületen például nyolcvannál több, 20. századi művész illusztrálta Grimmshausent, s száznál több illusztrált kiadás ismert. A változatos technikával készült sorozatok darabszáma általában 50 alatt van, de nem ritka a 70–80 darabos sorozat sem. Josef Hegenbarth 150, Max Hunziker több mint 170 és Hans Sauerbruch nem kevesebb mint 200 rajzot készített Grimmshausen művéhez.

A magyar Grimmshausen is gazdag képanyaggal jelent meg, s az illusztrátor, Hincz Gyula (1904–1986) a 20. századi magyar képzőművészet nemzetközileg is számon tartott egyénisége. Számos műfajban merészen kezdeményező, sokoldalú művész volt. Az ötvenes évek közepétől jelentős állami megbízásokat kapott monumentális dekoratív művekre. Életművét és több évtizedes tanári tevékenységét az 50-es, 60-as években a legmagasabb állami elismerésekkel jutalmazták.⁴⁸

Művészetét sokszólamú nyelvezet, virtuóz technika, a megújulásra való állandó képesség jellemzi. Egész pályája többé-kevésbé szinkronban mozgott a kor fontos művészeti áramlataival.⁴⁹ Munkássága az expresszivitás és a klasszicitás jegyeit ötvözi, s jelentős részben a figurativitás és a nonfigurativitás egybekomponálásának szintézisremlő kísérletein alapul.⁵⁰ Az egyetemes stílusjelenségeket magas fokon asszimilálja és játékos formában teremti újjá. Stílusa – melynek összetételét befolyásolja a mindenkori fogyaszthatóság szempontja is – a szó nemes értelmében eklektikus. A drámai erőt azonban gyakran modorosság fékezi; sokszor popularizál, egyszerűsít.⁵¹

Kedvelt grafikai technikája a rézkarc és a tollrajz, s nagyszámú könyvillusztrációja többségét e két technikával készítette. Felhasználta a modern plakát és az ornamentika dekoratív elemeit, s illusztrációival valóságos iskolát teremtett. Vérbeli grafikus, s a legtöbb általa művelt műfajban a grafikai jelleg uralkodik. Rajzaiban bizonyult a legeredetibbnek, s leginkább ezekben tudta szintetizálni a belső és a külső indítékokból fakadó mondandókat. A rajz szerepe művészetében rokon azzal, ami például Matisse-nál és Picassónál: mindvégig megtartotta klasszikus, sőt klasszicizáló jellegét, s fő feladata a lényegi mondandó összegzése.⁵² Némely grafikája a 60-as évek elején önálló rajz, illusztráció és plakát változatban is terjedt.

⁴⁷ *Simplicissimus heute: Ein barocker Schelm in der Kunst des 20. Jahrhunderts*, hg. von Martin BIRCHER, Christian JURANEK, Wolfenbüttel, 1990.

⁴⁸ LÁNCZ Sándor, *Hincz*, Bp., 1972.

⁴⁹ ARADI Nóra, *A kortárs művészet közegében*, Művészet 1979, 3, 14–16.

⁵⁰ NÉMETH Lajos, *Modern magyar művészet*, Bp., 1972, 131; SCHENK Lea, *Figuratív + nonfiguratív: Szintéziskeresés három műben*, Művészet 1979, 3, 18–23.

⁵¹ THEISLER György, *A könyv művésze*, Művészet 1979, 3, 24–27.

⁵² ARADI, i. m., 14–16.

A könyvillusztráció egész pályáját végigkíséri. Megbízásai a 60-as években jelentősen megszorodtak, s Hincz a szocialista időszak egyik legtöbbet foglalkoztatott illusztrátorává vált. A világirodalom számos klasszikusát illusztrálta, így többek között Swift, Villon, Voltaire, Tolsztoj, Jeszenyin, Neruda, Aragon, Anatole France, Éluard, Musset, Shaw és Kristijonas Donelaitis műveinek magyar fordítását. A magyar klasszikusok közül az ő rajzaival jelentek meg például Csokonai Vitéz Mihály, Vörösmarty Mihály, Arany János, Karinthy Frigyes, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Márai Sándor, József Attila, Radnóti Miklós, Lengyel József és Weöres Sándor munkái. Számos mesekönyvet illusztrált. A legváltozatosabb feladatokat egyenletes szinten tudta megoldani.⁵³ Illusztrációi „mint önálló képzőművészeti koncepciók gazdagítják az irodalmi alkotást, vagy finom kísérőzene, asszociatív kísérőszólam gyanánt vizuális hangulati atmoszférát borítanak egy-egy igényes irodalmi mű mondanivalója köré”.⁵⁴

A Grimmshausen-sorozat elkészítésére szóló megbízást minden valószínűség szerint a kiadótól kapta. E sorozatával Hincz méltó módon kapcsolódik a *Simplicissimus*-illusztrátorok jelentős hagyományához. A teljes fordítást illusztrálta: a *Simplicissimus*-hoz a *Continuatio*-val együtt 29, a *Courasche*-hoz és az *Ugrifüles*-hez 6–6, a *Madárfészek*-hez 13, *Pluto tanácsüléséhez* 4, az újabb *Continuatio*-khoz és a *Kalendárium*-hoz 2–2, azaz összesen 62 rajzot készített, melyek között néhány egész oldalas is van. Módszeresen látott munkához, s rendszerint egy fejezet, történet vagy helyzet meghatározó jelenetét, eszmei lényegét rögzíti. A jelenetek könnyen felismerhetők, s a szöveg alá rendelt képek – miközben kísérik és megelevenítik a szöveget – hatásosan ösztönöznek az olvasottak továbbgondolására.

Az ábrázolandó jelenetek kiválasztásában Hincz egyéni elképzelést követett. A leggyakrabban illusztrált két fő téma, mely más műveiben is gyakran foglalkoztatta, a háború borzalmi, a halál, az ölés jelenetei és az erotikus mozzanatok. További visszatérő motívumok a képeken a vadász, a lovasok és az asztali jelenetek, a természetfeletti élmények, a remete és a vadember. A gyakran illusztrált jelenetek közül egy-egy képet szentel például a kockajátéknak (II, 20), a két koldusdiáknak (*Madárfészek* II, 3), a zárándoknak (V, 2) és az „Isten veled, Világ”-nak (V, 24), míg a két, egyébként gyakran ábrázolt motívum, a *Simplicissimus* első kiadása címlapmetszetének mitikus lényé és *Simplicissimus* álma a parasztokról (I, 15) nem jelenik meg rajzain.

Mint minden illusztrációjával, itt is konkrét feladatnak kellett megfelelnie, megfogalmazott igényre válaszolnia. Az illusztrációk kivétel nélkül figuratívak, hangsúlyos rajtuk az emberábrázolás, s egyszerre adnak cselekményrajzot és a lényeg kifejezését. Nem szigorú, zárt grafikus kompozíciók, hanem vázlatszerűek, a figurák könnyed rendben töltik ki a képfelületet. A sorozat legjobb lapjain Hincz nemcsak magyaráz és értelmez, hanem újra is teremti. Biztos kézzel komponálja össze a világos és sötét felületeket, a vékony és vastagabb vonalakat. Invencióval, szellemesen és fölényes bizton-

sággal kezeli a témát, s a valóság tárgyi elemeiből kiindulva – melyek felismerhetősége mindig megmarad – különleges feszültséget hoz létre. A kompozíciók többsége dinamikus, mozgást, cselekvést sugároz. A figurák köré nem teremti fiktív tereket; egy síkban tartva a kompozíciót ritkán, csak egy-két vonallal jelzi a teret. A tollal néha satíroz, szétszedi és újraépíti a formát, vagy ritmikusan ismétli az alapmotívumot. A vonalak – más rajzain oly gyakori – arabeszkyszerű játékosága itt némileg háttérbe szorul, s ideges vonaláramlás és -kavargás jelzi a brutalitás uralmát.

A tusrájz tollvonásainak technikája sajátos lendületet ad a rajzoknak, s általában sikerül egysúlyt teremtenie a rajz könnyedsége és a tartalom komolysága között. A képi mondanivaló értelmezése feltételezi a szöveg alapos ismeretét. A rajzok fontos jellemzője az alakok mimikájának és gesztusainak kifejezésbeli fokozása, expresszívítása. További sajátosság a választékos dekorativitás, mely nem nélkülözi a humor és a szatíra eszközeit sem. Erőteljes, virtuóz technikával stilizál, sűrít, s több rajzon szembeötlő a vonaljátékok és -szövedékek sodró, néha önkényes ritmikája. A grafikák stílusa a német Grimmshausen-illusztrátorok közül Joseph Hegenbarth tollrajzaihoz és Bernhard Heisig 1969-ben megjelent *Courasche*-sorozatához áll talán a legközelebb.

Utóélet, jelentőség

A fordítás első, 1964-es kiadását pontosan húsz év múlva követte a második.⁵⁵ Míg az első kiadás 6500, a második már 18500 példányban jelent meg az Európa Könyvkiadó *A világirodalom klasszikusai* sorozatában. A második kiadás is két kötetes, tagolása azonos az elsőével, az illusztrációk azonban hiányoznak belőle. Az utószó néhány apró szöveges, stiláris és tördelési változtatástól eltekintve azonos az első kiadás utószavával. Míg az első kiadás utószavában a fordító munkájáról nem esik szó, a második kiadás utószavának végén néhány soros kiegészítés olvasható a fordítás nehézségeiről és a fordító teljesítményéről. Pók Lajos itt „az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb műfordítói teljesítménye”-ként értékeli a fordítást.

A fogadtatás történetéhez tartozik, hogy a kritika – Angyal Endre rövid ismertetésétől eltekintve⁵⁶ – egyik kiadással sem foglalkozott, s Háy neve nem szerepel az 1945 utáni magyar műfordítás történetének vázlatos áttekintésében sem.⁵⁷ Ennek egyik oka, hogy a kiadások megjelenése idején lényegében hiányzott a korszerű magyar műfordítás-kritika, s csak a 90-es években élénkült meg az érdeklődés a műfordítás hermeneu-

⁵⁵ Johann Jakob Christoffel von GRIMMELSHAUSEN, *A kalandos Simplicissimus, I–II*, ford. HÁY Gyula, utószó, jegyz. PÓK Lajos, Bp., 1984.

⁵⁶ Germanistik 7 (1966), 80–81; vö. Katalin NÉMETH S., *Über die ungarischen Simplicissimus-Ausgaben*, Wolfenbütteler Barock-Nachrichten 23 (1996), 109–110.

⁵⁷ Vö. 2. jegyzet.

⁵³ THEISLER, i. m., 27.

⁵⁴ BAUER Jenő, *Hincz Gyula*, Bp., 1975, 12.

tikája iránt. Másrészt az első kiadás megjelenését követő évben a fordító elhagyta az országot, nevét évekig nem lehetett leírni, a második kiadás megjelenését pedig már nem érte meg.

Háy Gyula munkájának jelentőségét akkor tudjuk helyesen felmérni, ha egy pillantást vetünk arra az irodalmi közegre, amelyben ez a fordítás megjelent. A pikareszk regény műfajának más neves példái közül egyedül az *Ungarischer Oder Dacianischer Simplicissimus* fordítása jelent meg néhány évvel korábban,⁵⁸ s például a *Lazarillo de Tormes*, továbbá Mateo Alemán és Francisco López de Úbeda műveinek magyar fordítása mind a mai napig várat magára. Az 1960-as évek első felében alakult ki a „támogat, tűr, tilt” irodalompolitikai jelszava, s az ekkor születő kritikus szellemű művek egy része csak jelentős késéssel látott napvilágot. Több író fő megélhetési lehetősége a műfordítás. Napirenden voltak a megtorlások a haladó beállítottságú, a párttól független írók, folyóiratszerkesztők ellen. Számos jelentős író kényszerű hallgatása csak nemrég ért véget. 1959-ben jelent meg például Ottlik Géza *Iskola a határon* című regénye, amely tartalmilag és formailag egyaránt tagadta a szocialista realizmus törvényeit. A 60-as évek elején adta ki novelláit Lengyel József, melyek a szibériai száműzetés élményeit dolgozzák fel, s 1964-ben jelent meg Déry Tibornak a kommunista társadalmi berendezkedést bíráló regényparabolája, a *G. A. úr X-ben*. Ez az az időszak, amikor megkezdődött a nyugat-európai és az amerikai irodalmak „újrafelfedezése” a szemantizmus korszaka után, s ugrásszerűen megnőtt az ezekből az irodalmakból készített fordítások száma.

Háy fordítása az átlag magyar olvasónak addig ismeretlen szerzőt és műveket tett magas szinten hozzáférhetővé, s felhívta a figyelmet az eredeti mű korábban homályban hagyott sajátosságaira. Megnövelte a műfaj és az alkalmazott stílus magyarországi presztízsét, s jelentősen hozzájárult a 17. századi német irodalom hazai értékeléséhez. Közvetve hatott a fordító saját írói munkásságának utolsó szakaszára, s a mű társadalmi és politikai hatása ugyancsak áttételesen érvényesült. Nemzetközi összehasonlításban a magyar Grimmshausen-fordítás jelentőségét növeli, hogy bár jóval később készült, mint például az angol, francia, orosz, olasz, japán és svéd változatok,⁵⁹ a felsoroltakkal ellentétben nemcsak a *Simplicissimust* és a *Courasche*-t, hanem a teljes simpliciánus ciklust és a kisebb simpliciánus írások egy részét is tartalmazza.⁶⁰

Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk: Háy ezzel a munkával mondta el legőszintebben véleményét kora valóságáról, s a magyar Grimmshausen beilleszkedik a korszak – jelentős 20. századi hagyományokkal rendelkező – háború- és elnyomásellenes irodalmi, fordítói törekvései közé. Saját élményeit és élettapasztalatait is beleönthette munkájába, s nagyfokú helyzetbeéléli képessége, évtizedes drámaírói, fordítói gyakor-

lata és kétnyelvűsége szinte kijelölte erre a feladatra. Az eredmény méltó az eredeti tartalmi és formai szintjéhez, annak aktuális eszméjét új művé fogalmazza. Midezek alapján a magyar Grimmshausen odaállítható a kor kiemelkedő prózafordítói teljesítményei – így például Broch, Musil és Fontane műveinek magyar fordítása – mellé.

⁵⁸ Magyar *Simplicissimus*, ford. VARJÚ Elemér, bev. TURÓCZI-TROSTLER József, Bp., 1956.

⁵⁹ Italo Michele BATTAFARANO, *Grimmelshausen-Bibliographie 1666–1972: Werk – Forschung – Wirkungsgeschichte*, Napoli, 1975, 113–120.

⁶⁰ Vö. Dieter BREUER, *Grimmelshausen-Handbuch*, München, 1999, 261.